

SULTAN MUXTAR qızı SEYİDOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti

ƏDƏBİ TƏNQİDDƏN ƏDƏBİYYAT TARİXÇİLİYİNƏ KİMİ

Şərəfli ömür yolu az-az adamlara nəsim olur. Belələrinin əməlləri, xeyirxah işləri daim anılır. Hər tərəfli biliyə, dünyagörüşə, geniş ürəyə, dərin zəkaya malik olan, xeyirxahlığı və səmimiyyəti ilə özünə əbədiyyət qazanan müdrik insanlardan biri də Pənah İmran oğlu Xəlilovdur. O, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi, böyük ədəbi-ictimai xadim, çoxcəhədli yaradıcılığa malik alim, şərəfli müəllim ömrü sürən bir ziyalıdır. Bu ömrün qayəsi onun dözümlü, dönməzliyi, həyat eşqi, ruhdan düşməməsi, əməksevərliyi, uğura inamıdır. Əcəl aman versəydi elmin yollarında öz zəhməti ilə, öz ləyaqəti ilə yüksələn Pənah müəllimin bu günlərdə 96 yaşı tamam olacaqdı.

Professor Pənah Xəlilov Azərbaycanın qədim diyarında – Borcalı mahalının dilbər güşəsi Sadaxlı kəndində dünyaya göz açmışdır. Uca tanrı mələklərdən üstün olaraq yaratdığı insana özünün təkmilləşmiş, mükəmməlləşmiş sonuncu kitabının ilk ayəsində oxumağı buyurmuşdur. Oxumağın ilk ibadət olduğunu anlayan ilahiyyatçı ocağında dünyaya göz açan balaca Pənah anadan doğulanda öz dövrünün görkəmli şəxsiyyəti olan Molla Xəlil babaya muştuluqçu gəlir ki, ilk oğul nəvən olub. Molla Xəlil baba ilk nəvəsi olduğu üçün həddən çox sevinir və “adını Pənah qoydum” deyir. Onun ömür-gün yoldaşı deyəndə ki, ay kişi, bu kənddə bir adam varmı ki, adı Pənah olsun? Əhməddən, Mahmuddan bir ad versək olmazmı? Bu zaman Molla Xəlil baba deyib ki, bir atalar sözü var “hər oxuyan Molla Pənah olmaz”. Amma biləsən mənim nəvəm oxuyub Molla Pənah olacaq. Bu ad ruhani anlayışına görə tanrıya sığınan, Allaha pənah aparan, Allah pənahında, geniş mənada himayəçi, arxa, dadaçatan, istinadgah mənasında işlənir. Uşaqlıqdan saza-sözə çılgıncasına vurğun böyüyən balaca Pənah M.P.Vaqifin də, klassiklərimizin və zamanımızdakı şairlərimizin də irsini sevə-sevə, heyranlıqla öyrənib, xeyli sonralar onların tədqiqatçısı kimi yetişdi, özünün təbiri ilə desək, “babamızın ümidini az da olsa, elm sahəsində doğrultdu”.

... Günlər keçir, aylar ötür, balaca Pənah böyüyür, məktəb yaşı çatır. İlk təhsilini babasından alır. Babası etiqadlı ruhani, savadlı və dünya görmüş bir insan olduğundan oğullarına və kiçik qızına çərəkələr vasitəsi ilə ərəb əlifbasında oxumaq, yazmaq öyrədir. Sonra onlar latın hərflərini kəndin məktəbində öyrənirlər.

Pənah müəllimin atası İmran kişi də dövrünün təhsil görmüş ziyalı insanlarından idi. Borçalının Nəriman Nərimanov, Ömər Faiq Nemanzadə kimi maarif xadimlərinin bünövrəsini qoyduqları maarifçiliyin davamçısı olmuşdur və Sadaxlıda 1903-cü ildə ilk dünyəvi məktəbin açılmasında xüsusi xidməti olmuş vətənpərvər bir ziyalı idi. Hətta anası Yetər xanım da kənddə qadınların maariflənməsi, təhsil alması üçün çalışmış tərəqqipərvər bir qadın olmuşdur.

Pənah müəllim atasının vəzifəsi ilə əlaqədar dördüncü sinfi bitirəndən sonra Gəncədə M.Ə.Sabirin adını daşıyan 5 nömrəli orta məktəbdə təhsil almışdır. Ədəbiyyata sevgisinin və ədəbi zövqünün formalaşmasında orta məktəb müəllimlərinin rolu böyük olmuşdur. Bütün dərslərdən əla qiymətlər aldığı üçün ilin axırındakı imtahanlardan onu azad edirdilər. Axırncı sinfin buraxılış imtahanlarından da azad edildiyi üçün orta məktəb attestatının üzünü görmədən onu Azərbaycan Dövlət Universitetindən göndərilmiş bir dosent universitetə aparmışdır. Sonra məlum olur ki, Pənah müəllim filologiya fakültəsinə imtahansız qəbul olunmuşdur. Ona II kursu qurtarmaqda adlı təqaüd (Stalin təqaüdü) verilməsi qərara alınır. Nümunəvi bir tələbənin xeyirxah bir insan olduğu hələ tələbəlik illərindən bəlli olur. Ona adlı təqaüd verilməsi qərara alınanda rəhbərliyə demişdir ki, bizim qrupda bir qız da əlaçidir. Ancaq maddi cəhətdən çox çətinlik çəkir. Mən isə “bəy balası” kimi dolanıram. Mənə düşən təqaüdü həmin qəza verilməsinə razıyam. Rəhbərlik bu gəncin ürəyinin böyüklüyünü görüb, ikinci Stalin təqaüdünün alınmasına nail olmuş və həmin təqaüd Pənah müəllimin dediyi qıza verilmişdir.

Pənah müəllim bütün ömrü boyu xeyirxah və səxavətli olub. Antik dövrün mahir natiqi Solon öz mühazirələrində söyləyirdi: “Həyatın ən yüksək qayəsi xeyirxahlıqdır ...”. Müqəddəs Quranımızda da yazılıb ki, “əsil insan odur ki, xeyirxahlıq etsin, səxavət göstərsin. Bunlar ekiz qardaşdır”.

Məhəmməd Peyğəmbərdən soruşurlar: “Əsil alim kimdir?” – “Əsil alim o şəxsdir ki, elmi öyrənən və öyrədən olsun”. Pənah müəllim elmi həm öyrəndi, həm də öyrətdi, özü də təmənnasız öyrətdi.

... Pənah müəllim 1948-ci ildə universiteti bitirir və aspiranturada saxlanılır. Onun elmi potensialını təkcə Mir Cəlal müəllim deyil, o dövrün bütün görkəmli alimləri, yazıçıları, şairləri görür və qiymətləndirir. Hələ aspiranturada oxuyarkən universitetdə xalq şairi Səməd Vurğunun “Mugan” poemasının təqdimat mərasimi keçirilmiş. Çox görkəmli yazıçılar, şairlər, alimlər iştirak edirlərmiş və o zamankı rəqlamentə görə bir nəfər aspirant da çıxış etməliymiş və bu qismət Pənah müəllimə düşübmiş.

Tədbir iştirakçılarından bir nəfər danışır ki, poema haqqında bütün görkəmli alimlər, yazıçı və şairlər, o cümlədən Pənah müəllim aspirant kimi çıxış edəndən sonra söz Səməd Vurğuna verildi və şair tribunaya çıxan kimi dedi: “Yoldaşlar, mən hamının çıxışını dinlədim və bu qənaətə gəldim ki, mənim əsərimin əsas ideyasını, mənim bu əsərlə nə demək istədiyimi yalnız bu gənc aspirant düzgün qiymətləndirdi”.

Pənah müəllim özünü həmişə xəşbəxt hesab edirdi. Onun uğurları ölçülüb-biçilmiş planda yox, arzusuna, niyyətinə istiqamət verən mikromühitlə bağlı idi. Mikromühit isə ziyalılar, alimlər, pedaqoqlar ocağı olan Bakı Dövlət Universiteti idi. “İstedadım və səyim öz yerində, müəllim-professor heyətindən tutmuş, fakültə və universitet rəhbərliyinə, rektorlara qədər hamının mənə sonsuz qayğısı, diqqəti pillə-pillə ucalmağımın rəhnidir” (P.Xəlilov).

Pənah müəllim kiçiklə kiçik olub, böyüklə böyüklük etməkdə əvəzsiz insan idi. O, bir elin, bir obanın fəxri, güvənc yeri, bir nəslin arxası, dayağı idi. Onun ürəyi çox təmiz, safıydı. O tez-tez müəllimlərini xatırlayırdı. Unudulmaz müəllimimiz Mir Cəlal Paşayevin adı dilindən düşmürdü: “Dərsləyimə görə, məni doktorluq müdafiyyəsinə məcbur etmək dərəcəsinə gətirib çıxaran ədibimiz, müəllimimiz professor Mir Cəlal Paşayevə minnətdaram” (P.Xəlilov). Rektorlarımızdan Cəfər Xəndani, Abdulla Qarayevi, Yüsif Məmmədəliyevi, Mehdi Əliyevi heç zaman unudmurdu. Onun dərsləkləri, məqalələri Azərbaycan Dövlət Universitetində “SSRİ xalqları ədəbiyyatı” (indiki “Türk

xalqları və şərq slavyanların ədəbiyyatı”) kafedrasının yaradılmasına əsas verdi (1973). O, keçmiş tələbələrinin şəxsində gənc kadrlar hazırladı. Özbəkistan və Gürcüstan Respublikası universitetləri ilə kafedralararası əlaqə və tələbə mübadiləsini gücləndirdi. Respublikamızın milli kadrlara olan ehtiyacını ödəməklə yanaşı, Dağıstan, Kabardin – Balkar, Gürcüstan respublikalarının bu sahədəki kadr ehtiyacını nəzərə alaraq həmin respublikalar üçün filologiya elmləri namizədləri və doktorları alimlik dərəcəsi olan istedadlı kadrlar hazırladı. Onun elmi-tədqiqat işlərinin bir neçə istiqamətini və indeksini göstərmək istərdim:

1. Azərbaycan sovet ədəbiyyatının inkişafı boyu şeirimizin və nəsrimizin klassiklərinin, gənclərin və yeniyetmələrin ədəbi prosesdə xidmətini işıqlandıran yazılarının sayı 300-dən çoxdur. Ədəbi prosesin iştirakçısı və tədqiqatçısıdır.
2. Yaxın və uzaq keçmişimizin klassiklərini təbliğ və tədqiq etmişdir.
3. Orta Asiya, Qazaxıstan türk xalqları ədəbiyyatı tarixini ali məktəb tədrisi obyektinə çevirib, öz dərsliklərində gənclərimizə sevdirmişdir. Həm də ədəbi əlaqələr tarixini bütün inkişaf tarixi boyunca ardıcıl işıqlandırmışdır.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi cildlərinin yaranmasında müəllif kimi iştirak etmişdir.
5. Azərbaycan Respublikasının orta məktəbləri üçün 21 dəfə nəşr olunan dərsliyin iki müəllifindən biridir.
6. Azərbaycan Respublikasının ali məktəbləri üçün “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” dərsliyinin müəlliflərindən biridir.
7. Türk xalqları folklorunu, qədim türk dastanlarını tədqiq etmişdir. Bu mövzuda dərslikləri, məqalələri, kiçik tərcümələri və ““Kitabi-Dədə Qorqud” --- intibah abidəsi” adlı monoqrafiyası geniş istifadə olunan mənbələr cərgəsindədir.
8. Bədii tərcümə sahəsində də Pənah müəllim böyük işlər görmüşdür. Onun tərcümə etdiyi M.Servantesin “Lamançlı Don Kixot” romanı, tarix sahəsində Herodotun “Tarix” kitabı respublikamızda tam halında tərcümə olunmuş ilk kitablardır. Xarici ölkələr ədəbiyyatının mütəxəssisləri acıq-aşkar bildirirlər ki, biz M.Servantesin “Lamançlı Don Kixot” romanını Pənah müəllimin uğurlu tərcüməsi səviyyəsində tərcümə edə bilməzdik.

Görkəmli alimin ən böyük xidmətlərindən biri də Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin anadan olmasının yüz on illiyi ərəfəsində “Əli və Nino” romanı ətrafında 25 ildən bəri çözülmənə mübahisəyə aydınlıq gətirməsi, bu əsərin məhz müəllifə aid olmasını tutarlı dəlillərlə sübuta yetirməsidir. Onun xidmətləri dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi idi. Dəfələrlə fəxri adlarla təltif olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti təqaüdünə layiq görülmüşdür.

Pənah müəllim ədəbiyyat tənqidçisi və tərcüməçisi ixtisası üzrə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə üzv olandan sonra şairlərin, ədiblərin, demək olar ki, bütün gənc nəslin əsərlərini vaxtlı-vaxtında oxuyub onlara öz münasibətini bildirməyi sanki özünə borc bilirdi. Yaradıcılığının 90-cı illər dövründə istər Azərbaycan, istərsə də xarici ölkələr ədəbiyyatının klassiklərini dərinlən tədqiq etmişdir. Tarixin atası Herodotun “Tarix” əsərini dilimizə çevirməsi onun tarix elminə marağından, sevgisindən irəli gəlmişdir. O, bir tarixçi kimi nəzərimizi cəlb edir. Tarixə olan marağı onu tarixi keçmişimizi tədqiq etməyə sövq etmişdir.

Pənah müəllimin insani keyfiyyətlərindən biri də dostluqda möhkəm olmasıdır. O, çox sədaqətli insan idi. Atamla qohumluqdan əlavə yaxın dost olublar. Atama o qədər ərək edirdi ki, hətta Bakıdakı dostlarını da bizə qonaq gətirirdi. Sovet dövründə belə bir ənənə var idi, hər il Azərbaycanın görkəmli ziyalıları Gürcüstana – Azərbaycan məktəblərinə gələrdilər. Bu artıq bir ənənə halını almışdır. Mən üçüncü sinifdə oxuyurdum. Hər şey yaxşı yadımdadır. Bu nümayəndə heyəti – Əliyər Qarabağlı, Abbas Zamanov, Şamil Qurbanov və Pənah Xəlilov əvvəlcə məktəbimizdə oldular, sonra atamla evimizə gəldilər. O zaman təsəvvür edə bilməzdim ki, bu böyük insanlar gələcəkdə mənim müəllimlərim olacaqlar. Onlar həmişə bizə gələndə uşaq hissiyatımın həssaslığı ilə onların sanki daxili bir əzəmətini duyurdum. Təxəyyülüm onları mənə hansısa bir yüksək insan obrazında göstərirdi. Çox illər keçdi. Təəssürlərim mənə aldatmadı. Onu demək istəyirəm ki, bu unudulmaz müəllimlərimin özləri də dostluqda sədaqətli idilər. Abbas müəllim deyirdi ki, “mən bu ailə ilə 40 ildir ki dostluq edirəm. 40 bir igidin ömrüdür”. 40 il 50 il

oldu, 50 il 60 il oldu, yenə də dostluq davam etdi. Zaman öz hökmünü verir, bizim də yaşımızın üstünə yaş gəlir. Müəllimlərimizin çoxu dünyasını dəyişib. Onlar bizdən uzaqlaşdıqca biz onlara yaxınlaşıırıq.

Pənah müəllim yüksək erudisiyaya, böyük mədəniyyətə, dərin intellekdə sahib olan insan idi. O, türk xalqları, slavyan xalqları ədəbiyyatı ilə yanaşı, ədəbiyyatşünaslığın nəzəri məsələlərini, klassik ədəbiyyatı da çox gözəl bilirdi. O, əsil pedaqoq, minlərlə tələbənin sevimlisi, inamı, pərəstiş etdiyi bir şəxsiyyət idi. Onda dinləyiciləri maraqlandırmaq, özünə cəlb etmək qabiliyyəti güclüydü. Bu qədər informasiya bolluğunda Pənah müəllim həmişə yeni söz deməyi bacarmış, elmin, biliyin daim işıq, ziya olduğunu tələbələrində aşılaya bilmişdir. O öz maraqlı mühazirələri ilə daim tələbələrinin təfəkkürünü, düşüncə tərzini inkişaf etdirməyi, biliklərini zənginləşdirməyi bacarmış, öz müdrikliyi, dərin ağılı, gözəl nitqi ilə onlara şəxsi nümunə olmuşdur. Onun alimliyi ilə müəllimliyi -- əsil pedaqoqluğu vəhdəd təşkil edir. O, tələbələrində örnək olan, çox yüksək mənəviyyətə malik müəllimlərimizdəndir.

Uca tanrı Molla Xəlil babanın arzu və diləyini yerinə yetirdi. Pənah müəllim çox gözəl ömür sürdü və elm dəryasının Molla Pənahı ola bildi.

XÜLASƏ

Məqalədə professor Pənah Xəlilovun həyat və yaradıcılığına qısa nəzər salınır. O, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi, böyük ədəbi-ictimai xadim, çoxcəhətli yaradıcılığa malik alim, şərəfli müəllim ömrü sürən bir ziyalıdır. Bu ömrün qayəsi onun dözümlü, dönməzliyi, həyat eşqi, ruhdan düşməməsi, əməksevərliyi, uğura inamı idi. Onun uğurları ölçülüb-biçilmiş planda yox, arzusuna, niyyətinə istiqamət verən mikromühtlə bağlıdır.

Ədibin dərsləkləri, məqalələri ADU-də “SSRİ xalqları ədəbiyyatı” (indiki “Türk xalqları və şərq slavyanların ədəbiyyatı”) kafedrasının yaradılmasına əsas verdi.

P.Xəlilov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndəsi olmaqla yanaşı, tənqidçi və tərcüməçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Məqalədə onun elmi tədqiqat işlərinin bir neçə istiqaməti və indeksi göstərilmişdir.

Açar sözlər: *görkəmli ədəbiyyatşünas, ictimai xadim, professor, pedaqoq, elmi fəaliyyəti və xidmətləri*

FROM LITERARY CRITICISM TO LITERARY HISTORICISM

Summary

The article contains a brief overview of Panah Khalilov's (1925-2019) life and activities. P.Khalilov was a famous scientist, literary scholar, critic, public figure, professor of BSU whose scientific activity is remarkable for its versatility and thematic diversity. P.Khalilov's pedagogical activity is also emphasized. He passed his spiritual-practical and cultural experience to the younger generation. P.Khalilov passed a worthy life path and was always characterized by endurance, diligence, purposefulness and optimism.

P. Khalilov's numerous scientific works, textbooks, manuals served as a basis of formation of the Chair of Literature of the USSR peoples (now-the Chair of Literature of the Turkic and East Slavic peoples).

P. Khalilov was engaged in literary criticism, literary studies, literary translation. A number of Doctor's and Master's theses were successfully defended under his supervision. P.Khalilov made a significant contribution to Azerbaijan philology and his merits to Azerbaijan science, literature, people are great.

Keywords: *outstanding literary scholar, public figure, professor, teacher, scientific activity, merits*